

Opzet van het boek

In vogelvlucht

Met de titel van dit hoofdstuk is over de inhoud bijna alles al gezegd. 'Bijna', want op deze plaats wijzen we nog eens extra op het onderzoek *Scholieren en Gezinnen*. Daarin staan achtergrondgegevens van een langlopend (scheidings) onderzoek door de Universiteit Utrecht, waarvan de uitkomsten door het gehele boek te vinden zijn, waaronder de resultaten van de nieuwste meting van 2013. Aan het eind van het hoofdstuk bespreken we een boek dat gaat over de belangrijke rol van de school bij scheiding en wat daar allemaal bij komt kijken.

- 2.1 Inleiding – 12
- 2.2 Onderzoek *Scholieren en Gezinnen* – 12
- 2.3 Indeling van het boek – 14

2.1 Inleiding

De aandacht voor de problemen van scheidingskinderen in ons land wisselt sterk. Het Programmaministerie onder leiding van minister Rouvoet ging in 2007 voortvarend van start, maar is in 2010 al weer opgeheven. Uit de Onderzoeksinventarisatie Jeugd en Gezin (PON, 2008) bleek dat het thema kinderen en echtscheiding in geen enkel wetenschappelijk onderzoeksprogramma expliciet was opgenomen. Impliciet is dat echter wel het geval en vooral ook in het buitenland is over veel onderzoek gerapporteerd. In Nederland is er in de media vooral aandacht voor scheidingskinderen wanneer zich een familiedrama heeft voorgedaan. Een van de bedoelingen van dit handboek is de stand van zaken van het wetenschappelijk onderzoek over kinderen en echtscheiding anno 2014 te presenteren, toegespitst op de mogelijke toepassing daarvan in de dagelijkse praktijk van de beroepskracht. In dit boek wordt het belangrijkste nationale en internationale sociaalwetenschappelijk onderzoek over scheidingskinderen vanaf de eeuwwisseling kort samengevat en besproken. Leidraad hierbij is hoe beroepskrachten die kennis kunnen gebruiken om scheidingskinderen en hun ouders te adviseren en te ondersteunen.

Kader 2.1 Toponderzoeker Paul Amato

Paul R. Amato van de Pennsylvania State University is de onderzoeker die wereldwijd het meest heeft gepubliceerd en het meest frequent is geciteerd over het thema kinderen en scheiding. Hij stelt dat er honderden studies zijn gedaan en dat de belangrijkste conclusies zijn dat scheidingskinderen, vergeleken met kinderen uit intacte gezinnen, meer externaliserende en internaliserende problemen hebben, minder presteren op school en een lager eindniveau halen, meer problemen hebben met vriendschaps- en liefdesrelaties en een zwakkere binding hebben met hun vader. De problemen zijn aantoonbaar op korte en op lange termijn. Wat precies de oorzaak is van de problemen van scheidingskinderen is complex. Voortdurende huwelijksconflicten zijn zeer negatief, maar dat geldt wellicht net zo goed voor de vele veranderingen vóór, tijdens en na de scheiding. Toch komen ook tal van kinderen zonder veel kleerscheuren uit de scheiding. Belangrijke voorwaarde is dan wel dat de ouders hun conflicten oplossen of begraven.

Er is nog te weinig bekend over de effecten van interventies voor kinderen, net als over programma's voor ouders. We weten ook nog niet wat de beste of minst slechte wettelijke regeling is voor kinderen na scheiding. In de Verenigde Staten zijn programma's ontwikkeld om de huwelijkskwaliteit te verbeteren. Deze lijken succesvol, niet alleen voor ouders, maar ook voor het welbevinden van de kinderen. Meer onderzoek naar vooral de langetermijneffecten is nodig (Amato, 2010).

2.2 Onderzoek Scholieren en Gezinnen

In dit boek publiceren we gegevens over het onderzoek *Scholieren en Gezinnen* (S&G, Spruijt & Van der Valk, 2013). Gedurende acht jaar (2006-2013) hebben docenten en studenten van de Universiteit Utrecht jaarlijks onderzoek gedaan onder scholieren op in

■ **Tabel 2.1** Het aantal respondenten (scholieren van 9 tot en met 16 jaar) per onderzoeksjaar (bron: S&G).

Onderzoeksjaar	Aantal
2006	1659
2007	726
2008	1176
2009	850
2011	878
2013	2414
Totaal	7703

totaal 125 scholen verspreid door heel Nederland. Centraal staat de vraag naar de effecten van conflicten tussen de ouders, inclusief scheiding, op het welbevinden en de problemen van jongeren. Om verschillende praktische redenen zijn de steden Amsterdam en Rotterdam niet en Den Haag en Utrecht wel in het onderzoek betrokken. Per school zijn de leerlingen uit twee of drie klassen ondervraagd. In de even jaren en in 2013 zijn schriftelijke vragenlijsten voorgelegd aan scholieren in de laagste drie klassen van het voortgezet onderwijs. In de oneven jaren is datzelfde gedaan met kinderen in de hoogste twee klassen van het basisonderwijs. De ouders werden vooraf per brief geïnformeerd.

De totale onderzochte groep bestaat uit 7703 jongens en meisjes uit de groepen 7 en 8 van de basisschool en de klassen 1, 2 en 3 van het voortgezet onderwijs. Van de scholieren is 51,6% meisje en 48,4% jongen; ze zijn gemiddeld 12,9 jaar oud. De meeste kinderen (91%) zijn van autochtone komaf. Het onderzoek is representatief voor Nederland, de twee grootste steden uitgezonderd. Van de kinderen geeft 58% aan geen bepaald geloof te hebben, 22% zegt katholiek te zijn, 13% is protestant en 7% behoort tot de islam. De vragenlijsten zijn klassikaal afgenomen door één of twee medewerkers aan het onderzoek, in de maand april van elk onderzoeksjaar. Vrijwel alle scholieren uit de bezochte klassen hebben meegedaan, zodat de respons zeer hoog is: ruim 95%. Dit is een belangrijk gegeven omdat veel scheidingsonderzoek te maken heeft met een lage respons – en dus een hoge non-respons. Volgens Mitchell (2010) is een hoge non-respons verantwoordelijk voor de meeste fouten in scheidingsonderzoek.

In dit boek worden niet alleen de uitkomsten gepresenteerd over alle 7703 scholieren uit het onderzoek. We kijken ook naar de stand van zaken in 2013 (2414 scholieren, zie ■ tabel 2.1) en of er zich belangrijke ontwikkelingen hebben voorgedaan tussen de eerste (2006) en de laatste (2013) onderzoeksronde. In ■ tabel 2.1 staat vermeld hoeveel scholieren in elk jaar hebben meegedaan. De aantallen variëren afhankelijk van de beschikbare menskracht aan docenten en studenten in het betreffende jaar. Bij elke tabel is vermeld of de gegevens betrekking hebben op de respondenten uit alle onderzoeksjaren (S&G) of alleen uit een bepaald jaar (bijv. S&G 2006 of S&G 2013).

2.3 Indeling van het boek

Diverse overzichtsstudies met betrekking tot kinderen en scheiding worstelen met de indeling ervan (Amato, 2001; Breivik & Olweus, 2006b; Van Peer, 2007; Spruijt, 2007). Soms wordt gekozen voor een indeling volgens probleemgebieden (internaliserende problemen, externaliserende problemen enz.), soms volgens theoretische perspectieven (gezinsstructuurtheorie, economische deprivatietheorie, crisistheorie enzovoort) of aan de hand van een opsomming van relevante variabelen. Het meest gehanteerd wordt een geïntegreerd model van Amato (2010), waarin alle relevante variabelen zijn geordend. Die variabelen hebben betrekking op maatschappij, opvoeding, ernstige problemen, wetgeving en ondersteunende maatregelen. De presentatie in dit handboek sluit hierbij aan:

- ► H. 3 gaat over de maatschappelijke context waarin individuele scheidingen plaatsvinden, de cijfers en feiten rond scheiden en kinderen. Anders gezegd: wat zijn de maatschappelijke kenmerken, zoals opleidingsniveau, burgerlijke staat en woonsituatie vancheidende ouders en hun kinderen in Nederland?
- ► H. 4 belicht de belangrijkste gevolgen van de ouderlijke scheiding voor kinderen. En wat zijn de belangrijkste risicofactoren? Dit hoofdstuk had ook 'Ouderschap na scheiding' kunnen heten. Hoe gaat dat na een scheiding en later in een stiefgezin?
- ► H. 5 behandelt een aantal ernstige problemen die nogal eens voorkomen na een scheiding. Het gaat dan om ouderafwijzing en oudervervreemding, om loyaliteitsconflicten en om huiselijk geweld en kindermishandeling. Ook geruchtmakende thema's als familiedrama's en internationale kindervervoering komen aan de orde.
- ► H. 6 beschrijft de juridische context: de wetgeving en de belangrijkste recente veranderingen daarin. Er is een duidelijk verband tussen wetgeving en gevolgen van scheiding voor kinderen. Verder komen, naast de juridische positie van gehuwde en ongehuwde ouders en stiefouders, ook nieuwe initiatieven gericht op de-escalatie van het scheidingsproces, aan de orde.
- ► H. 7 stelt de vraag centraal hoe scheidingskinderen kunnen worden ondersteund. Dat kan vóór, tijdens en na de scheiding. Wat helpt en wat niet? Wat kunnen we verwachten van enkele nieuwe ontwikkelingen?
- ► H. 8 concludeert en vermeldt een aantal discussiepunten en aanbevelingen.

Het handboek geeft vele praktische tips en vermeldt aan het einde van elk hoofdstuk de kernpunten. Ook wordt steeds een recent relevant boek besproken. De gegevens uit het onderzoek *Scholieren en Gezinnen* worden in diverse tabellen gepresenteerd. In de talloze kaders komen praktijkgevallen aan de orde en worden wetenschappelijke gegevens vertaald naar de praktijk.

Kader 2.2 Boekbespreking: *School en echtscheiding* (Angelique van der Pluijm & Margit Grevelt, 2013)

Een groot deel van de kinderen metcheidende en gescheiden ouders, zit op de basisschool. Deze vormt een veilige en constante factor in het leven van een kind, zeker in de roerige periode rond een scheiding. De school is dan ook de aangewezen plaats om deze kinderen opvang en alledaagse begeleiding te bieden. Toch ontbreekt vaak

een duidelijk beleid of protocol hiervoor, zoals dat wel het geval is voor bijvoorbeeld pesten of rouwverwerking. Met dit boek willen de auteurs scholen behulpzaam zijn bij het opstellen van een schoolbreed beleid met het oog op (echt)scheiding. Dat is in het belang van de betreffende kinderen, maar óók in dat van de professionals in de schoolpraktijk. Vroeg of laat krijgt ieder van hen te maken met de gevolgen van scheiding in de vorm van gedragsveranderingen bij kinderen, dalende schoolprestaties en ouderlijke conflicten.

Nu is het ontwikkelen van een dergelijk beleid een complex proces dat de nodige voorbereiding vereist. Het is volgens de auteurs niet vanzelfsprekend dat leerkrachten direct warmlopen voor een dergelijk initiatief. Het betekent immers ook extra werk en inspanningen. Daarom is het van belang dat er duidelijke argumenten voor dat beleid op tafel komen, zoals preventie van grotere problemen van kinderen en rust op school. Met een dergelijk beleid zullen leerkrachten sneller eventuele moeilijkheden signaleren en eerder kunnen ingrijpen. Als iedereen over dezelfde richtlijnen en de juiste achtergrondinformatie beschikt, weet elke leerkracht hoe te handelen en met wie te overleggen als er moeilijkheden zijn.

Daarnaast speelt de Wet passend onderwijs een rol. Scheidingskinderen hebben – tijdelijk – ook speciale onderwijsbehoeften. Als de school die signaleert, moet er duidelijkheid zijn over het pedagogisch handelen om aan die behoeften tegemoet te komen.

Het boek bevat gestructureerde aanwijzingen voor de stappen die moeten worden genomen om een beleid op poten te zetten, dat te beschrijven in schoolplan en schoolgids, te vertalen naar een protocol en vervolgens in te voeren en toe te passen in de praktijk. Daarnaast biedt het de nodige informatie over wat leerkrachten moeten weten en kunnen als het gaat om echtscheiding en de gevolgen daarvan voor kinderen. In de eerste plaats is het van belang dat leerkrachten inzien dat als ouders uit elkaar gaan, er een onzekere, onveilige fase in het gezinsleven aanbreekt. Kinderen raken uit balans en krijgen er extra ontwikkelingstaken bij die leeftijdgenoten uit harmonieuze gezinnen bespaard blijven. Kortetermijnreacties blijven dan ook niet uit. De meest kenmerkende worden op een rijtje gezet aan de hand van leeftijdscategorieën.

Moeizame scheidingen

Verloopt een scheiding moeilijk, dan moet de school ervoor waken in het conflict tussen de ouders verwickeld te raken. De leerkracht moet over vaardigheden beschikken om op een professionele wijze met hen om te gaan. Ook moet hij op de hoogte zijn van de wettelijke regels die gelden voor het informeren van ouders over hun kind. Het belangrijke begrip loyaliteit komt uitgebreid aan de orde. Het helpt bijvoorbeeld als leerkrachten weten dat loyaliteiten bijna altijd een rol spelen in de gesprekken met kinderen en/of ouders in het geval van echtscheiding. Met als gevolg dat bepaalde zaken niet op tafel komen. Van de leerkracht wordt gevraagd zich in deze gesprekken 'meerzijdig partijdig' op te stellen.

Nu is een leerkracht geen hulpverlener. Wel speelt hij of zij, vaak in overleg met de intern begeleider (IB), een belangrijke rol door 'alledaagse ondersteuning' te bieden. Een groot deel van de kinderen die een echtscheiding meemaken, heeft immers tijdelijk in meer of mindere mate extra zorg en aandacht nodig. In moeilijkere situaties moet het zorgteam (ZT) of zorgadviesteam (ZAT) ingeschakeld worden. De school hoeft voor de aanpak bij echtscheiding niet een extra zorgroute te creëren, maar kan

deze inpassen in de eigen zorgstructuur. Hoe dat gaat, wordt in een overzicht stapsgewijs weergegeven, waarna elk van de stappen afzonderlijk wordt uitgewerkt.

Welke vaardigheden hebben leerkrachten nodig? Om te beginnen is kunnen observeren en signaleren essentieel. Maar signaleren en herkennen van iets lukt pas als je het verschijnsel kent en begrijpt. De auteurs leggen uit waar leerkrachten op moeten letten bij scheiding. Zij waarschuwen ook voor de valkuilen, zoals gedragsverandering direct en met zekerheid toeschrijven aan de scheiding. De leerkracht hoeft de problemen niet op te lossen, maar zoekt in gesprek met ouder en kind naar antwoord op de vragen 'Wat zegt het signaal mij?' en 'Wat is de hulpvraag die eraan ten grondslag ligt?'

Omgaan met kinderen en ouders

Twee hoofdstukken gaan respectievelijk over gesprekken met kinderen en omgaan met ouders. Zo zijn bij praten met kinderen verschillende houdingsaspecten van belang. Begrippen als 'belangeloze belangstelling' en 'afstandelijke betrokkenheid' worden uitgelegd. Daarnaast bespreken de auteurs twee goed toepasbare gespreksvormen: het open vraaggesprek en het interview. Het eerste is een geschikte manier om het kind te laten vertellen over wat hem bezighoudt door te luisteren, te erkennen wat het kind voelt en te begrijpen in welke situatie het verkeert. Zo krijgt een kind de kans zich te uiten, wat helpend kan zijn. Het luisteren naar het kind staat hierbij centraal. Het interview, met in principe dezelfde vorm als het open vraaggesprek, heeft een ander doel. Het is gericht op het krijgen van informatie en vindt plaats omdat de leerkracht er behoefte aan heeft. Toch zijn houdingsaspecten ook tijdens het interview erg belangrijk. Verder komen meer algemene aspecten en communicatievoorwaarden aan de orde die de kwaliteit van een gesprek verhogen (toon warmte, luister actief, knik bemoedigend, stel het kind op zijn gemak, probeer spelen en praten te combineren enzovoort.). De hoofdstukken bevatten tevens lijstjes met vragen die direct toepasbaar zijn in de praktijk.

Leerkrachten kunnen ook zorgen voor 'empowerment', bijvoorbeeld door de leerling te helpen beseffen dat hij zich mag onttrekken aan de ruzies van zijn ouders. Of hen mag vragen geen ruzie te maken in zijn bijzijn. Er zijn ook andere vormen van empowerment mogelijk, zoals het kind succeservaringen laten opdoen of goed naar het kind luisteren.

Omgaan met ouders vraagt weer andere kennis en vaardigheden. Een positieve relatie met de ouders is cruciaal, maar hoe creëer je en behoud je die? Het betreffende hoofdstuk biedt voorbeeldvragen, aanwijzingen en aandachtspunten. Zo kan de leerkracht voorkomen dat ouders in hun conflict verzanden door hen te helpen in hun rol van ouder te blijven. Dat kan door de belangen van het kind centraal te stellen. Verder moet een leerkracht nooit proberen 'de betere ouder' te zijn, ook al heeft hij nog zo gelijk.

Toegevoegd zijn diverse bijlagen die ook als pdf zijn te vinden op ► www.schoolenechtscheiding.nl.

Handboek scheiden en de kinderen
Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te
maken heeft

Spruijt, E.D.; Horsting-Kormos, H.

2014, IX, 243 p., Softcover

ISBN: 978-90-313-9891-1